

ՀՏԴ 398.1(479.342)

Բանահյուսություն

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔՆԵՐԸ Լ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ «ՆՇԱՐՆԵՐ...»-ՈՒՄ Անահիտ ԱԹԱՅԱՆ

Այդ ժողովուրդը ունի դարերի խաչողիներում մարդ արարածի ձեռք բերած բոլոր լավագույն հատկանիշները. ազնվություն, ուղղամտություն, վեհանձնություն, հյուրամեծարություն...

Լ. Հարությունյան

Բանալի բառեր՝ ժողովրդական բանահյուսություն, ազգագրություն, պատմություն, բարոյական արժեքներ, ժանրեր, հայկական օջախ, ժողովածու, աստվածապաշտություն, նշխարներ, մարդասիրություն, բանահավաք.

Ключевые слова: фольклор, этнография, история, моральные ценности, жанры, армянский очаг, сборник, боголюбие, реликвия, гуманизм, фольклорист

Keywords: folklore, ethnography, history, moral values, genres, Armenian hearth, collection, Godliness, relic, humanism, folklorist.

Ա.Ատայն

“Моральные ценности в “Реликвиях” ... Л. Арутюнян”

В многочисленных фольклорных жанрах Л. Арутюнян раскрывает жите, быт, семейные традиции, высокие моральные критерии арцахца, его боголюбие и поклонение Богу.

Каждая сфера общественной жизни имела свои законы, связанные с честью, любовью к очагу, а любовь — это основная мораль арцахца.

Изучению этих и подобных вопросов относится исследование собранных и записанных Левонем Арутюняном различных жанров фольклора.

A. Atayan

“Moral Values in Relics” by L. Harutyunyan”.

In numerous folklore genres L. Harutyunyan reveals habitation, mode of life, family traditions, high moral criteria of Artsakh people, their worship of God and Godliness.

Every sphere of social life had its own laws related to honour and love to hearth, and love is the main moral of Artsakh people.

The investigation of different folklore genres, collected and recoded by Levon Harutyunyan, refers to the study of these and similar issues.

Բանահյուսական բազմաթիվ ժանրերում Լ. Հարությունյանը բացահայտում է արցախցու կյանքն ու կենցաղը, ընտանեկան ավանդույթները, բարոյական բարձր արժեքները, աստվածասիրությունն ու աստվածապաշտությունը:

Հասարակական կյանքի յուրաքանչյուր բնագավառ ունեցել է իր օրենքները՝ կապված արցախցու պատվի, հայրենասիրության հետ: Սերը արցախցու գլխավոր բարոյական արժեքն է:

Այս և նման հարցերի ուսումնասիրությանն է վերաբերում Լ. Հարությունյանի հավաքած ու գրի առած բանահյուսական տարբեր ժանրերի քննությունը:

Ժողովրդական բանահյուսությունը ժողովրդի մտավոր աշխարհի ու հոգևոր կյանքի անխարդախ հայելին է: Ձևով ու բովանդակությամբ այն բարձրարժեք ու կատարյալ ստեղծագործություն է, կարևոր և ուսանելի, մարդկային վեհագույն արժանիքների գույք, միաժամանակ պայքար դաժան ու բիրտ իրականության, չարիքի, մարդկային բնավորության բացասական գծերի դեմ:

Հայ բանագիտության պատմության մեջ Արցախի ժողովրդական բանահյուսության գիտական ուսումնասիրության, գրի առնման և մասայականացման գործում անգնահատելի է Լ. Հարությունյանի դերը: Նրա «Նշխարներ Արցախի բանահյուսության» 5 հատորներում, «Լաթնակորեն» ժողովածուում բազմակողմանի ու լայն ընդգրկումով գեղեցկված են հեղինակի հավաքած ազգագրական-բանահյուսական-պատմական նյութերը:

Ուսումնասիրությունները պարզում են, որ Արցախի բանահյուսական ժառանգությունը թեմատիկ առումով բազմազան է, ունի միջազգային բանագիտությանն առնչվող թեմաներ, բայց նրա հատկանշական կողմը ինքնուրույն է, տեղականը, ուրեմն և անկրկնելի: 5 ժողովածուների առանցքը գրառված նյութերի մարդկայնորեն վեհն ու գեղեցիկն ընդգրկող արժեքն է: Մարդկային գեղեցիկ

արժեքների կենտրոնում արցախցու սերն է Աստծո հանդեպ, նրա երկյուղածությունն ու հավատը, որ գալիս են դարերի խորքից՝ բացահայտելու նրա հոգու մաքրությունը, ապրելու տենչը, գոյատևելու իրավունքը.

Յավս Աստծու տվե՛

Աստուծ հայացավ...¹

Արցախցու անսահման աստվածապաշտության մասին կարդում ենք Լ. Հարությունյանի «Նշխարների» առաջին գրքի առաջաբանում.

- Ղարաբաղցին պաշտում է Աստծուն՝ որպես իր երկվորյակի, իր շնորհակցի, միշտ էլ օրինակ ունենալով նրան, նրա մեջ փնտրելով լավին ու կատարյալին: Հայ աշխատավորը Աստծո անվան հետ էր կապում մարդկային բարօրության հույսը և պատեհ առիթով աղաչում էր, որ մեղքանա ու սատար լինի նրանց, ովքեր նեղ օրում են: Նա Աստծո գաղափարի մեջ է դրել նաև ղեկավարի, առաջնորդի, զորավարի հանդեպ իր իդեալը: Նրա չգոյության մեջ է նա տեսել իր դարավոր երագանքների, հավատի փլուզումը: «Աստուծ հիշքան կենթան ա ըլալ, մունք մոնեիս չընք ըլալ, էս մին ըշխարքաս սաղ սալամաթ քնիսընք ըլալ էն մին աշխարհքը»²:

Ղարաբաղցին աշխարհի հետ կապվում է առաջին հերթին Աստծո միջոցով, ապա՝ ծառի, ծաղկի, արևի, լուսնի, գիշերվա...

Թերևս այս կապից են հենց սկիզբ առել մարդկային արժեքների արցախյան բարոյական չափանիշները:

Ահա թե ինչու Լ. Հարությունյանի 5 «Նշխարներում» շեշտվում է արցախցու բարեպաշտությունը, հյուրամեծարությունը, ազնիվ, պարզ ու անխաղախ ոգին:

Արցախ աշխարհը պատմական Հայաստանի այն հատվածն է, ուր երկար է պահպանվել հեթանոսությունը: Այդ են վկայում նաև Լ. Հարությունյանի՝ հեթանոսական կյանքին ու կենցաղին վերաբերող նշխարների մեկնությունները:

- Մեր սովորությունները բախտավոր ժամանակների ծնունդ են, դարերի մեջ ամրակայված ու սրբացված, եթերային սիրով ջրդեղված են, իրենց ակունքներով մաքուր ու ժողովրդական, բոլորի կողմից ընդունված ու սիրելի,- գրում է հեղինակը:

Արցախցու մարդասիրությունը սկսվում է կյանքի, բնության, Աստծո հանդեպ նրա երկյուղածությունից ու հավատից: «Աստծու անա մեծը էլիս Աստվածնա», - ասում է արցախցին՝ իր բազում ասույթներում արտահայտելով իր ապավինելն Աստծուն:

«Մոր կշեռքը» փոքրիկ գրույցում նոր բալիկ ծնած ջահել մայրը տան-դռան եղած ամբողջ բարիքը հանում-փռում է իր շուրջը և վերցնում-ձգում կշեռքը:³

Նա խնդրում է Աստծուն՝ ողորմել իրեն, որովհետև արդար չի եղել բաժանելիս, որդու փայլ շատ է արել: Մոր աստվածապաշտությունը անսահման է, նա ամեն բոլոր ապավինում է Աստծուն՝ խնդրելով պահել-պահպանել իր օջախն ու գավակներին:

Արցախցին սիրում է մարդուն, վատ մարդու մասին ասում է «հոգու մեջ քարն սանդ ա նստած»: «Փոքրիկ հարցազրույց» էջը բացահայտում է բարի մարդու առեղծվածը:

- Ո՞վ է, որ իրավունք չունի ապրելու մարդկանց մեջ:

- Ժողովրդին դավող, նրան ճեղքող ու պառակտող, դեպի ստրկություն մղող մարդը:

- Ո՞վ է այն մարդը, որ աստվածանալու շնորհ ու արժանավորություն ունի ապրողների մեջ:

- Բարի մարդը: Նա վսեմության գավակն է: Բարությունը մի արժանիք է, որի շնորհիվ միայն կարող է փրկվել մարդկային ցեղը վերահաս կորստից: Բարության հաղթանակը անմարդկայինի կորուստն է,⁴ - կարդում ենք «Նշխարներ...»-ի 5-րդ գրքում:

Լ. Հարությունյանի «Նշխարներում» մարդու անմահության, նրա լավ գործի փառաբանման գեղեցիկ նմուշներ շատ կան: Վկան՝ «Չովու Սկուփի խոսքերը», «Չոնթու խաղերը», որոնք ճիշտ ապրելու, մարդասիրության, մարդկային բարոյականության գովք են: Ճիշտ ապրելու տուտը բռնելու ճիգ ու

¹Լ. Հարությունյան, Նշխարներ, գիրք 3, Ստ. 2007, էջ 10:

²Լ. Հարությունյան, Առաջին գիրք, 1991, էջ 10:

³«Նշխարներ...», հ. 5, 2011թ. էջ 7:

⁴Նույն տեղում, էջ 12:

ջանքով է արցախցին գոյատևում: Նա կյանքի երևույթները գնահատելիս անգիշտում է թուլամորթների, անաշխատունակների հանդեպ: Նրա կամքն անկոտուր է՝ կռ, որի համար էլ հաղթահարում է բոլոր դժվարությունները:

Արցախի բանահյուսությունը ընդգրկում է: Այն մեծ տեղ է տալիս ընտանիքի դերին ու նշանակությանը: Հնուց ի վեր դարաբաղցին աչքի է ընկել բարոյականության բարձր նորմերով: Սովորություններից յուրաքանչյուրը կապվել է բարձր բարոյականության հետ: Հասարակական կյանքի յուրաքանչյուր բնագավառ ունեցել է իր կանոնարկված օրենքը՝ կապված պատվի, պատվախնդրության, օջախասիրության, ընտանիքության հետ: Սերը արցախցու բարոյականության հիմքն է:

«Սերն ինքն իրեն կգա: Կգա մանկան ճիչերով, հարսի ամոթխածությամբ, բարեկամությամբ, ամուսնական մահճի նկատմամբ պարտականության չգրված օրենքով»:

Բանահյուսական բազմաթիվ կտորներում մենք տեսնում ենք հարազատություն, երկնային ջերմության առկայություն ընտանեկան հարաբերություններում: Սիրո մեջ հաշտվողականության գաղափարը չի ընդունում դարաբաղցին, որովհետև դեպի հավերժական սիրո գաղափարն է ձգտում նա: Սիրածի հետ միայն պետք է ամուսնանալ: Կինը «ղաշանգ» պիտի լինի, «ղաշանգներեն մաշին ամենաղաշանգը, սերունդներն մաշին ամենասերունդը: Բայց և ընդունում է, որ կինը հոգեպես պիտի գեղեցիկ լինի, այլապես ում է պետք նրա չքնաղ գեղեցկությունը:

«Ղշնգոթունը սարու ծյուն ա, սարը բդի դաշանգ: Համ էլ՝ դաշանգն ասումա՝ ինձ հոնանցե եշի»:

Լ. Հարությունյանը մեկնաբանում է դարաբաղցու սիրո առեղծվածը՝ հենվելով բանահավաքներից լսած բազմաթիվ պատմությունների վրա:

Ըստ դարաբաղյան ավանդության ամուսնական հարցը ամենապատասխանատու և ամենադժվար հարցն է: Պատահականությունները չպետք է ընտանիք կազմելու հիմք դառնան: Պատահական չի «Մուկունն ու տռռնը» գրույցի գաղափարը: Մուկը խաբում է տռռնին: Վերջինս նստում է մկան բնի մոտ, սպասում նրան: «Էնքան ա եշում, մինչև ումեղը կտրում ա: Ասում ա՝ իմ դանգլա խելքս, ամեն պաշու կհավատա՞ն, վեր ես հվրտացե»: Սա ընտանեկան բարոյականության փիլիսոփայություն է: Ընտանեկան սովորությունների հիմքում դրված են ամուր, անխախտ օրենքներ: Այդ են վկայում Լ. Հարությունյանի «Նշխարների» բազմաթիվ գրույցներն ու ավանդությունները: Դարաբաղցին կարող է ներել տղամարդու և կնոջ յուրաքանչյուր թերություն, բացի անբարոյականությունից, անհավատարմությունից: Բազում պատումներ, գրառած գրույցներ, ասույթներ վկայում են ընտանեկան սրբությունների, օջախի ամրության մասին:

«Մարթին անա մրթավետ բդի կյա», «Խնդեղենն տակոեն էլ թթենու պատվաստը չի ընդունի», «Աստուծ ամեն մարթու ըրած ուրան առաչը պիրի», «Մինը Բյուռն ընի, մինը՝ Արաքսը, ըրարին, վրարին, բարու կյան, բրանան, մին պերցու ծրանան», «Ուրուր անա խաչվին, մխիթարվին, լիանան, ծուվանան, վեչ քուշտանան»: «Ուրուր անա միշտ տուգնը մնան, լուզ տան, լպգտին, կննչկյարմուր կենան» և այլն: Բազմաթիվ օրհնանքներ ու բարեմաղթանքներ ունի ժողովուրդը, որոնք վկայում են դարաբաղցու հոգու գեղեցկությունը, մարդասիրությունը, բարոյությունը:

Բանահյուսական տարբեր ժանրերում Լ. Հարությունյանը ընդգծում է արցախցու ապրելու ձևը, նրա հնարամտությունը, կանոնարկված կյանքը, չափի զգացումը, երախտագիտությունը: (Ամեն ճրու կոխկալ անգկնալիս սերտդ ուզածին մնչանք ճուր խմե: Համ դորմի տո ճուր տուսքցողեն, համ էլ հոգիդ ճրավ լցեր:)

Սրավչըն եխնում,

Սերավ ըն եխնում:

Կամ՝ Հացեն ստուր կերկոյս մեր անել, հարգել պետք է իմանալ», կամ՝ «Ինձ նեղ կանիմ, քեզ տեղ կանիմ» և այլն: Արցախցու նիստուկացը խիստ կանոնիկ է, կշռադատված:

«Նշխարների» 4-րդ գրքի «Խրախճանք ու խրախճանականներ» բաժնում գետնդված են հեթանոսական ժամանակներից եկած ժանրեր, Արև-Աստծուն գովերգող կտորներ, շուտասելուկներ, անեծքներ-սպառնալիքներ, հանելուկներ, որոնց ճանաչողական արժեքները մեծ են, այնտեղ տեսնում ենք խոհ, հոգեբանություն, կենցաղ-սովորույթ, վատը չհանդուրժելու բնավորություն:

Նույն ժողովածուի «Օրհնանք, մաղթանք, երդում, խրատ և այլն» բաժնում արցախցու կյանքն ընկալելու, լավն ու վատն իրարից ջոկելու, մարդուն մեծարելու, բացասականը չհանդուրժելու գեղեցիկ

օրինակներ կան: Լյանքի ամեն մի երևույթի մեջ ժողովուրդը փնտրում է լավը, դրականը՝ ընդգծելով մարդուն և մարդկայինը:

Մեր պատմիչները բանահյուսական այլ նյութերի հետ միասին հավաքել են նաև հեքիաթներ՝ «առասպելական գրույց», «հին գրույց» անվան տակ: Հայտնի ճշմարտություն է, որ հեքիաթի ստեղծողն ու պահպանողը ժողովուրդն է: Հեքիաթն այնպիսի բանահյուսական ժանր է, որի ֆանտաստիկ տարրերը գրեթե չեն կրկնվում բանահյուսական որևէ ուրիշ ժանրում: Ահա թե ինչու ակնհայտ է նրա կապը դիցաբանության հետ: Հեքիաթը հարուստ կենսափիլիսոփայություն է: Ժամանակի կնիքը կրելով իր վրա, ունի ազգային Լյանքի վառ երանգներ: Արցախյան հեքիաթները ժողովրդի անկոտրում կամքի, հաստատակամության, ազատասիրական ոգու արտահայտություններ են: Դրանք ժողովրդի Լյանքի, կենցաղի հայելին են, նրա հոգեբանության արտահայտությունները: Իրենց հարուստ բովանդակությամբ ուսումնասիրության լայն ասպարեզ են բացում գիտության բոլոր բնագավառների համար: Պատմաբանը, ազգագրագետը, լեզվաբանը, հնագետը, ճարտարագետը, բնագետը, գրականագետը և այլոք միշտ էլ առատ նյութ են քաղում հեքիաթներից:

Լ. Հարությունյանի հավաքած հեքիաթներից «Ծիկանը» ասլը և բդասլը (աշխատասեր և ծույլ) եղբայրների մասին է: Այն բացահայտում է չարի դեմ պայքարելու հնարամտությունը, նպատակաուղղվածությունը: Օշափը դարաբաղյան բանահյուսության մեջ չար ուժի մարմնացում է, որի դեմ պայքարում է Ծիկանը: Օշափը, սակայն, անմիտ է, մարդուց շուտ խաբվող: Ասել է, թե ժողովուրդը ամենագործն ու գիտակիցը համարում է մարդուն, որի առաջ ամեն չար ուժ նվաստանում է: Հեքիաթի վերջում Օշափը խեղճուկրակ է, խեղճանում է Ծիկանի հնարամտության առաջ: Հեքիաթի վերջին բարոյախրատական իմաստն այն է, որ խելոքը պիտի իշխի, լավ կլինի, որ «խելունք խոսքը խելունք կործ տեղնար»:¹

Հայ ժողովրդական հեքիաթների հավաքման ու հրատարակման գործում մեծ է Գ.Սրվանձտյանի, Տ. Նավասարդյանի, Գ.Շերենցի, Եր. Լալայանի և ուրիշների դերը: Այդ շարքը լրացնում է նաև Լևոն Հարությունյանը, որի հավաքած ու գրի առած հեքիաթները պահպանել են պատմական տարբեր ժամանակաշրջանների կենսահայեցողության հետքերը: Այդ հեքիաթների որոշ մասում հեղինակը պահպանում է Արցախի բարբառի արտասանական և քերականական յուրահատկությունները, ժողովրդական պատմելաձևը, շատ դեպքերում էլ հեքիաթի լեզուն մոտեցրել է գրական լեզվին: Արցախյան հեքիաթներում բարոյությունը, ազնվությունը, արդարությունը, երախտագիտությունը, հովանավորում, պաշտպանվում ու մեծարվում են, իսկ նենգությունը, դաժանությունը, չարությունը՝ դատապարտվում և պատժվում: Հեքիաթներում ընդգծվում է հատկապես դրանց բարոյախոսական-գաղափարական նպատակադրումը:

Բախտի բերմամբ հարստության տիրացած մարդու կերպարն է «Պիճ ապերը» հեքիաթում: Այստեղ էլ ժողովրդի հնարամտությունն է: Զարմանալիորեն այստեղ էլ Օշափը միամիտ է: Սա ժողովրդի ցանկությունն է: Հարությունյանի մշակած իրապատում հեքիաթները աչքի են ընկնում պարզությամբ, դեպքերի զարգացման արագ ընթացքով: Իրապատում հեքիաթների հիմնական թեման խելքի և իմաստության գովասանքն է, բախտն ու ճակատագիրը, արդարության և անարդարության պայքարը: Ազատ ու երջանիկ Լյանքի երագանքը հեքիաթների անկյունաքարն է: Լ. Հարությունյանի գրի առած մի շարք հեքիաթներ ունեն ասացվածքային վերնագրեր(բարոյախոսական): Օր. «Լվոթունը կորչիլչի», «Հուվեր մին տա՝ օխոր կստանա» և այլն:

Բարոյախրատական վերջաբան ունի «Լվոթունը կորչիլ չի» հեքիաթը: Տղան մեռելին ազատում է անգութ մարդկանց ճանկերից: Մեռելը նրան լավություն է անում: Այստեղ ժողովուրդը ընդգծել է գավակի վերաբերմունքը, նաև ակնածանքը հոր հանդեպ: Երբ պետք էր շնորհիլ հոր խրատներից, տղան առանձնանում է և ասում. «Ա հար, ներող ընիս, վեր ըսածադ յան ըմ տամ»: Երևի թե անհաջողության հանդիպեր որդին, եթե չիլիլ հոր պատգամները, և թերևս հայրը չներեր նրան: Բայց քանի որ որդին հիշում է հորը՝ որպես սրբություն, որպես մշտական խորհրդատու, հայրը ներում է նրան: Սա ժողովրդական իմաստություն է՝ սեր ծնողի նկատմամբ, նրա խորհուրդների, պատգամների հաշվի առնելը:

¹ «Նշխարներ...», հ. 1, 1991թ. էջ 28:

Հնքիաթի սկիզբը բացահայտում է նաև մարդու գրասրտությունը:

Երբ ծնծում են մեծելին, տղան իր գրպանի փողը տալիս է ծնծողներին՝ «Մեյդին պարտքա ըզա-
ղելու համար»:

Ժողովրդական իմաստություն է հնքիաթում հոր օրհնանքը՝ Ես մեռնում ըմ, քուհոր ուջաղեն ծոխը
երկանիս, օխտը խուխավ հացու նստիս:¹

«Գրառումներ ծոցատնտրից» ժողովածուում Լ. Հարությունյանը գրում է.

- Բանահյուսությունը ժողովրդի համառոտ կենսագրությունն է (որից ընդարձակը թերևս չկա) ու
նաև պատմական հիշողությունը՝ դարձած լեզուն, ավանդություն, սովորություն կամ ասացվածք»:

Հարուստ նյութի վրա հիմնված մանրակրկիտ ուսումնասիրությունների, հետազոտությունների
արդյունք են Լ. Հարությունյանի 5 «Նշխարները», ուր տեղ են գտել երկրամասում ապրող բնիկ ժո-
ղովրդի դարավոր ավանդությունների, հնքիաթների, գրույցների նմուշներ, առած-ասացվածքներ,
ազգագրական բազմաթիվ նյութեր, երգեր ու ժողովրդական խաղիկներ, գվարճախոսություններ: Ան-
սահման գութ ու գորովանք են արտահայտում «Կաթնակորեկ» ժողովածուի փոքրիկ գրույցներն ու
հնքիաթները: «Մոր ձեռքը» գրույցում մեռնելիս կինը ամուսնուն պատվիրում է երեխաներին որբ չթող-
նելու համար ամուսնանալ, միայն պատվիրում է կտրել իր մի ձեռքը և տանը պահել, որպեսզի խորթ
մայրը երեխաներին իր խնդրանքով ծնծի իր իսկ ձեռքով: Այդպես էլ վարվում են: Խորթ մայրը չի
մոռանում ամուսնու խնդրանքը, երեխաներին ծնծում է իրենց մոր ձեռքով: Քանի ծնծվում, այնքան
մեծանում են երեխաները, այնքան առույգ էին լինում: Մի անգամ էլ խորթ մայրը նրանց ծնծում է իր
ձեռքով: Երեխաները հյուծվում են, տունը լցվում է թախիծով: Ստիպված խորթ մայրը նրանց շա-
րունակում է ծնծել իրենց մոր ձեռքով: Երեխաները հասակ են առնում, գուրգուրում խորթ մորը և տունը
լցվում է ուրախությամբ: Ժողովուրդը այս գրույցում իմաստություն է դրել: Սա մոր սրտի անսահմա-
նության, նրա՝ զավակների հանդեպ տաժաժ սիրտ գովք է:

Ժողովրդական անպաճույճ կենցաղի, մաքուր ու անաղարտ սիրտ գովք է «Կաթնակորեկ», «Ամեն
պաշի կհավատա՞ն», «Խռովկան լուսինը» գրույցները: Վերջինում ավանդությունը պատմում է մոր և
աղջկա փոխհարաբերության մասին: Մայրը ջղայնանում է չարածճի աղջկա վարքագծի համար, սա-
կայն երբ նրանք բաժանվում են, երկուսն էլ զոջում են կատարվածի համար: Ոչ մայրն է կարողանում
բարձրանալ երկինք, ոչ աղջիկը՝ իջնել: Բայց երբեք չեն մոռանում իրար: Աղջիկը մնում է նույն չա-
րածճին, բայց միշտ անուշիկ ժպտում է մորը, որ մայրը չտխրի: Իսկ երբ ամպը ծածկում է Լուսնի
երեսը, մայրը թախծում է աշխարհի չափ:

Հայ ժողովրդական գրույցները, ի տարբերություն ավանդությունների, իրական պատմություններ
են, հավաստի և իրենց մեջ կրում են պատմական անցքերի ու եղելությունների արձագանքները:
Դրանք անընդհատ մշակվող ստեղծագործություններ են և կրում են պատմողի կնիքը:

«Կաքավը» գրույցը սովորեցնում է երգով փափկացնել քար սրտերը, թնկուզ՝ արյան գնով: »Ես առա-
վել անգութ որսկանների համար եմ երգում, գուցե մի երանելի օր էլ... Չարը չի կարող տաղն ու աղոթ-
քը պոկել սրտերից, անուշիկ երգը խել աշխարհից»,² - ասում է Կաքավը: Ժողովրդական իմաստության
օրինակներ են «Լուծը», «Անթառամի գրույցը», «Աղբատ հարուստը», «Անբուժելի ցավը»: «Բուն»
գրույցը պատմում է բուի աներեսության մասին՝ խարազանելով ծուլությունը, անաշխատունակությու-
նը: «Երեք մարգարիտ» գրույցը սովորեցնում է ընդունել ապրողի ազատ գոյությունը, սովորել ապրել
ուրիշի ցավերով, սիրել գեղեցկությունը:

- Դրանք մարգարիտներ են, որտորդ, ընդունողի համար:

Ես քեզ չխաբեցի: Ես ի՞նչ անեմ, որ իմ արդար մարգարիտները քո ձեռքում սրեր են դառնում և քո
սիրտը խրվում³:

Ժողովածուի ասույթները մի-մի իմաստություն են՝ ժողովրդի կենսափորձով հարստացած.

- Ղարաբաղցուն ասացին՝ համառ ես ու հաստակող: Ասաց՝ ես սարի խոտ չեմ, որ պատահած քա-
մին ոլոր-հոլոր անի: Արցախցու բնավորության լավագույն գծերի փառաբանությունն է բանահյուսա-
կան նշխարներում:

¹ Լ. Հարությունյան, Նշխարներ, Երևան, 1991, էջ 35:

² «Կաթնակորեկ», էջ 13:

³ Նույն տեղում, էջ 19:

Լ. Հարությունյան-բանահավաքը հասուն է քաղաքականապես, քաջածանոթ է ժողովրդի պատմությանը, նրա դարավոր մշակույթին, նիստ ու կացին, սովորություններին:

Յուրաքանչյուր պատմվող գրույցում կամ ասությունում նա փորձում է ժողովրդի կենսափորձը տարածել հարևան ժողովուրդների հետ հարաբերություններում՝ ընդգծելով արցախցու առավելությունը:

- Մենք մեր քարերին լեզու ենք տալիս, մարդիկ տեսնում ու զարմանքից քարանում են: Մենք մեր քարերին ծաղիկ ենք ցանում, քարը քնքշանում ու ծիծաղում է:

Իսկ դո՞ւք...

Ու՞ր է, թե՛ դուք էլ քար լինեիք...¹

Դարեր շարունակ հայ ժողովուրդը տիրապաշտ է եղել ու տենչացել է լավ ու սրտացավ դեկավար: Բայց և ծաղրել է այն դեկավարներին ու առաջնորդներին, ովքեր ապրում են ժողովրդի հաշվին: Ժողովուրդը քննադատում է աչառու դատավորներին, անօրեն օրենքները: Ժողովուրդը ծաղրում է ազահությունը, սիրում արդարությունը: «Թա մարթըր՝ ծմրուկու թաղու նման իլ: Պտուղդ թող հինչքան օգու՞մա՝ տողդի: Ըշխարքես հետն»: Կամ՝ «Թեկուզ հարյուր տարվա մարդ ու կենց. էլիս մարթըր կնգանան բդի հմանչի, կենցը՝ մարթան: Կամ. «Վեր ուրուշու լվոթունըս անում, թամահը մննաղ քցի, օրհնանքը քեզ բոլա»: Չկա ավելի մեծ կատարելություն բնության մեջ, քան բարի մարդն է: Բարի եղիր»²:

«Ինչ դեղատոմսեր է առաջարկում ժողովրդական բանահյուսությունը ազգային ցավերը դարմանելու համար» բաժնում հեղինակի նպատակն է «հայաշխարհիկ ավանդույթներով դաստիարակել հայ երեխային. մոր կաթը դարձնել հայրենասիրական բալասան, իսկ բանահյուսությունը պետք է «մեր հավատի զանգի պես ծլնգա մեր սերունդների ականջների մեջ: Հայրենասիրություն: Ահա այն կրակը, որ գործ է մշտաբորբոր վիճակում պահելու գոյատևման քուրան՝ պապենական հողի վրա, ոչ մի այլ տեղ: Այնտեղ, ուր մեր հարազատների գերեզմաններն են, շեն աղբյուրները, անկրկնելի պողաշխարհը, խաղողը, գինին, վաղնջական ավանդույթներով հարուստ բնությունը և մեր իմաստուն հավաքականությունը»³:

Յուրաքանչյուր բանահյուսական ժանրի մեջ խոսում է իմաստուն ժողովուրդը: Վկան՝ «Հայի 5 մատները», «Երկու ուղևոր», «Հային ետն խելքը» և այլն:

Լ. Հարությունյանի պրպտուն միտքը պնդում է մեր հինավուրց հիշատակարանները, զանազան ասացողների (վաղնիսի և այսօրվա) հուշամատյանները և իր իմաստուն խոսքն ասում Արցախի հավատալիքների, կենցաղի, սովորությունների մասին:

«Հայը պետք է գոյատևի գենքով, արարելով, գրով ու լեզվով, ամենագոր գիտությամբ, ամենախոսարվեստով, իր աստվածային սովորություններով, սիրով ու միաբանությամբ և իրեն ներհատուկ բարեկամությամբ ու նվիրվածությամբ բոլոր ժողովուրդների հետ: Անցնելիք բովանդակ ճանապարհին չմոռանալով, որ մեղր արարողը նաև խայթել պետք է իմանա, թեկուզ իր կյանքը կորցնելու գնով»⁴:

Լ. Հարությունյանի բանահյուսական ժողովածուներում գետնդված են բազմաթիվ պատմություններ, որոնք բացահայտում են ընտանիքի ամրությունը, սերը, արմատներին կառչելու ժողովրդի ոգին: Հետաքրքիր ու անմոռաց են Հարություն պապի հետ կապված հուշերը («Ճուկվե՞լ հարթնը», «Որ ուտում էիր, այնպես», «Գողները պատժվեցին», «Երդվիր, որ գողություն չես անելու» և այլն):

Հետաքրքիր են բանահյուսական կտորների ընդհանրացումները: Դա Լ. Հարությունյանի հավաքած նշխարներում կատարվում է ժողովրդի հոգուն ու սրտին հոգեհարազատ արտահայտություններով. «Քամին տանտեր դարձավ, տանտերը դարձավ քամի», «Սրտեղ նստեմ, մրորդ քանդիմ», «Վեննանս տեղ անիմ, տեղդ նեղ անիմ», «Թորքեն վեր տոն տարեր՝ հարթնանն աշկեն կյեշի, տանը գյրբին, կու՞մեն ձիին» և այլն: Բազմաթիվ բարոյական խնդիրներ կան ազգային արժեքներում: Դրանցում առկա է ժողովրդի մտահոգությունն իր ճակատագրի հանդեպ, քանի որ միշտ էլ գտնվել է քաղաքական կյանքի տարուբերումներում, միշտ էլ հայացքը հառել է դեպի ճառագող լույսը: Լուսավոր են ժողովրդի

¹ Նույն տեղում, էջ 25:

² «Նշխարներ...», հ. 4, 2009 թ., էջ 18:

³ Նույն տեղում, էջ 22:

⁴ «Նշխարներ...» հ. 4, էջ 23:

հորինած գրույցները, ասույթները, անգամ անենթքները, որոնք դաստիարակչական նպատակ են ունեցել:

Լ. Հարությունյանի գրի առած տեղանուններն ու դրանց բացատրությունները լի են հայրենիքի, բնակավայրի, ժողովրդի հանդեպ սիրով ու պատկառանքով:

«Տեղանունն է հողը, սարը, ձորը, բնակավայրը դարձնում հայրենիք: Տեղանունը հողին դաջված մեր հիշողությունն է», - գրում է Լ. Հարությունյանը: Ավանդապաշտ է Արցախցին: Ավանդապաշտ է և նշխարների հեղինակը, որը նշում է .

- Որքան բարի ես արամեն ժողովուրդ. լավ՝ «մարդու և բնության հանդեպ, այնքան անողորմ եղիր, երբ թշնամիդ ջուրդ է պղտորում»:

Կամ՝ «Չկա ավելի մեծ կատարելություն բնության մեջ, քան բարի մարդն է: Բարի եղիր»:

«Ժողովրդական բանահյուսությունը ստեղծվում է դարերի ընթացքում և ընթանում ժողովրդի հետ համաքայլ՝ շարունակ կրկնելով, շարունակ հիշեցնելով, նպատակ ունենալով մաքուր ու անպարտ պահելու նրա ոգին, լավը, շիտակը կրկնելու, սխալը, անիրավին ու վնասակարը հեռու վանելու հանապազ առաքելությամբ», - գրում է վաստակաշատ բանահավաքն ու բանագետը:

Գրականություն

1. Լևոն Հարությունյան, Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, Երևան, 1991թ.:
2. Լևոն Հարությունյան, Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, գիրք երրորդ, Ստեփանակերտ, 2007թ.:
3. Լևոն Հարությունյան, Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, գիրք չորրորդ, Ստեփանակերտ, 2009թ.:
4. Լևոն Հարությունյան, Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, գիրք հինգերորդ, Ստեփանակերտ, 2011թ.:
5. Լևոն Հարությունյան, Կաթնակորեկ, Երևան, 1988թ.:
6. Լևոն Հարությունյան, Գրառումներ ծոցատնտրից, Ստեփանակերտ, 2004թ.:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Անահիտ Աթայան – բ.գ.թ., պրոֆեսոր, ԱրՊՀ հայ գրականության և լրագրության ամբիոն

E-mail: Atayan2011@rambler.ru

Հոդվածը տպագրության է ներառվել խմբագրական կոլեկիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս. Խանյանը: